

มัสยิด

ในกรุงเทพฯ

มองประวัติศาสตร์สังคมมุสลิม
ตั้งแต่สร้างกรุงเทพฯ - พ.ศ. ๒๕๕๒
ผ่านสถาปัตยกรรมมัสยิด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาดิศร์ อิดริส รักษาณณิ

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ผุสดี ทิพทัส : คำนำเสนอ

มัสยิดในกรุงเทพฯ

๑

บทนำ :

มัสยิดกับอัตลักษณ์
ของชุมชนมุสลิม

สังคมกรุงเทพฯ ในอดีตเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานทางด้านสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและความเชื่อที่หลากหลายจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อาทิ จีน ลาว มอญ และแขก เมื่อกลุ่มชนดังกล่าวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ จึงพัฒนารูปแบบในการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของตนไว้ ก่อให้เกิดแนวคิดและวัฒนธรรมใหม่ที่มีผลต่อการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สำคัญขึ้นในกรุงเทพฯ นอกเหนือไปจากรูปแบบไทยประเพณีซึ่งมีที่มาจากวัฒนธรรมกระแสหลัก โดยเฉพาะการสร้างมัสยิดของมุสลิมซึ่งมีมโนทัศน์ที่แตกต่างจากชาวกรุงเทพฯ โดยทั่วไป

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ บางกอกเปลี่ยนจากเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยาเป็นนครหลวง มุสลิมหลายเชื้อชาติเดินทางเข้ามาในแต่ละช่วงเวลาด้วยเหตุผลที่ต่างกัน และทางราชการก็เปิดโอกาสให้มุสลิมกลุ่มต่างๆ เข้ามามีส่วนในการพัฒนาประเทศ โดยกำหนดตำแหน่งของการตั้งถิ่นฐานที่สะท้อนหน้าที่ของแต่ละชุมชนให้สัมพันธ์กับอำนาจปกครอง เช่น ชุมชนนักบวชที่มัสยิดบ้านครัว ชุมชนช่างฝีมือที่มัสยิดจักรพงษ์ ชุมชนช่างทองที่มัสยิดตึกดิน และชุมชนเกษตรกรรมที่มัสยิดทรายกองดิน เป็นต้น แม้จะมีแนวคิดทางด้านสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันตามความเชื่อทางศาสนา แต่ทางราชการก็ได้ให้สิทธิในการปฏิบัติศาสนกิจของชุมชนและอำนาจการดูแลชุมชนที่เชื่อมโยงกับอำนาจของทางราชการ ชุมชนเองก็ได้ใช้กิจกรรมทางศาสนานั้นแสดงอัตลักษณ์ให้สังคมรับรู้ เช่น การจัดขบวนแห่ในพิธีมะหะหร่าของแขกเจ้าเซ็นไปตามเส้นทางสำคัญ โดยมีอิหม่ามบาราห์หรือมัสยิดเป็นฉากหลังในช่วงสำคัญของพิธี หรือการละหมาดในชุมชนโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง มัสยิดจึงเป็นพื้นที่ที่แสดงอัตลักษณ์ของมุสลิม และสะท้อนถึงความสัมพันธ์กับสังคมชาวสยามผ่านทางรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ถูกเลือกใช้ในการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ได้อย่างชัดเจน

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มุสลิมในสยามหรือที่ชาวไทยเรียกว่า “แขก”^๑ อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของพระยาจุฬาราชมนตรี โดย

ผ่านทางอิหม่ามหรือผู้นำของแต่ละชุมชนซึ่งมีมัสยิดเป็นศาสนสถานที่สำคัญ มุสลิมในกรุงเทพฯ อยู่ในสังคมโดยยังคงอัตลักษณ์ของชุมชนไว้ได้โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง มัสยิดจึงมีความสำคัญสำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิม มีการสร้างมัสยิดในชุมชนมุสลิมบริเวณฝั่งธนบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และได้ขยายให้มีขนาดใหญ่ขึ้นในสมัยธนบุรี ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อย้ายเมืองหลวงมายังฝั่งพระนคร ก็มีชุมชนมุสลิมกลุ่มต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมกับชาวสยามและชาวต่างชาติหลายกลุ่ม ชุมชนมุสลิมได้ขยายตัว และเพิ่มจำนวนขึ้นควบคู่ไปกับการเติบโตของกรุงเทพฯ มีการสร้างมัสยิดขึ้นในชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่หลายแห่ง โดยเรียกต่างๆ กันไปว่า กุฎี^๒ บ้าง สุเหร่า^๓ บ้าง อิหม่ามบารห์^๔ บ้าง และบาแล^๕ บ้าง

มัสยิดเหล่านี้ในระยะแรกมีทั้งที่ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมต่างชาติ ได้แก่ มัสยิดกุฎีหลวง (หลังเดิม) ของมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียซึ่งสร้างขึ้นตามแบบเปอร์เซีย และมีทั้งที่ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ได้แก่ มัสยิดต้นสน (หลังเดิม) ซึ่งสร้างขึ้นตามรูปแบบของวัดและวัง ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองและโครงสร้างสังคมในสมัยรัชกาลที่ ๕ มุสลิมเชื้อสายอินเดีย มลายู และชาว มีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ พ่อค้ามุสลิมเชื้อสายอินเดียซึ่งได้รับสิทธิพิเศษในฐานะที่เป็นคนในบังคับอังกฤษก็ได้นำรูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรปและสถาปัตยกรรมอินเดียมาใช้ ประกอบกับการเปิดรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของประเทศมหาอำนาจ อันได้แก่ประเทศในทวีปยุโรปและประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม มุสลิมจากชาวและมลายูจึงสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของตนบ้าง รวมถึงรูปแบบอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากที่พัฒนาขึ้นโดยได้รับอิทธิพลจากประเทศอิสลามหลังสมัยรัชกาลที่ ๖ ตัวอย่างเช่น การใช้รูปทรงของสถาปัตยกรรมยุโรปในมัสยิดบางอ้อและมัสยิดเซฟี (ตึกขาว) การนำองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมจากมัสยิดอัลฮะรอมา^๖ หลังเดิมในนครมักกะฮ์มาใช้กับหอออะซาน^๗ ของมัสยิดดารุลอาบิติน (ตรอกจันทน์) การใช้ตราอาณาจักรอิสลามบนผนังมัสยิดบางอุทิศ

และมัสยิดต้นสน การเลือกใช้รูปแบบจากประเทศต้นกำเนิดของแต่ละชุมชน เช่น มัสยิดกมลาไสย (ทรายทองดำ) ใช้รูปแบบของมลายู มัสยิดยะวาใช้รูปแบบของชวา และมัสยิดกุฎีอิสลาม (ตึกแดง) ใช้รูปแบบของอินเดีย การนำรูปแบบของอาคารราชการมาใช้ในการสร้างมัสยิดมหานาค มัสยิดจักรพงษ์ และมัสยิดยามือลือค้อยริยะห์ (บ้านครัว) การใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมนยุคหรือสมัยใหม่ของมัสยิดศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทยและมัสยิดดารุลอิห์ซาน และการใช้รูปทรงคลาสสิกใหม่กับมัสยิดฮิญาบอิสลาม (สามอิน) และมัสยิดในศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นแนวคิดในการสร้างมัสยิดที่เปลี่ยนไปตามสภาพสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ

ในการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ผู้เขียนได้วิเคราะห์พัฒนาการทางกายภาพของสถาปัตยกรรมมัสยิด^๙ ผ่านกระบวนการปรับตัวทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยมีสิ่งสำคัญที่เชื่อมโยงทั้ง ๒ ประเด็นเข้าด้วยกัน ได้แก่ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ และการประยุกต์ใช้แนวคิดกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในแต่ละรูปแบบผ่านกระบวนการทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ ทั้งนี้ได้พิจารณาขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ การสร้าง การใช้งาน และการแสดงออก ผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ช่วงเวลาก่อนการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึง พ.ศ. ๒๕๕๒ ข้อมูลในการศึกษาได้จากกลุ่มคนที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิด เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง โบราณวัตถุและจากงานสถาปัตยกรรมมัสยิด โดยศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (oral history) ร่วมกับข้อมูลประเภทเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการสำรวจ แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่แตกต่างกันไป

หากพิจารณาว่า “สถาปัตยกรรมอิสลามคือสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม” แล้ว จะพบว่า ปรัชญาการสอนของศาสนาอิสลาม^{๑๐} อิทธิพลจากต่างประเทศ^{๑๑} และปัจจัย

ท้องถิ่น^{๑๑} ที่แตกต่างกันเป็นอิทธิพลสำคัญที่ก่อให้เกิดสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ในที่ต่างๆ ภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม

สำหรับมุสลิมในกรุงเทพฯ วัฒนธรรมอิสลามได้ผ่านกระบวนการปรับตัวเพื่อให้อยู่ร่วมกับสังคมโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ไว้ได้อันเนื่องมาจากการที่วัฒนธรรมอิสลามเป็นวัฒนธรรมย่อยวัฒนธรรมหนึ่งภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักของพุทธและพราหมณ์ และการที่ชาวมุสลิมเป็นประชากรส่วนน้อยหลายกลุ่มจากหลายเชื้อชาติที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมีวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะ การศึกษาพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับชุมชนมุสลิม จึงเชื่อมโยงสู่แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดได้ในฐานะที่มัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ และแนวคิดที่มีต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ก็ย่อมสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนได้ด้วย

เชิงอรรถ

^๑ คำว่า “แขก” ในสังคมไทยหมายถึงชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางดินแดนปากตะวันตกของไทยซึ่งไม่ใช่ประเทศในทวีปยุโรป ภายหลังก็รวมเอาบรรดามุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ในกลุ่มสมาชิกของ “แขก” ด้วยเหตุนี้ “แขก” จึงเป็นกลุ่มประชากรชาติใหญ่โตซึ่งประกอบไปด้วยแขกที่ไม่ได้นับถืออิสลามอย่างแขกพราหมณ์ แขกอาร์เมเนีย และแขกซิกข์ กับแขกที่นับถืออิสลามหรือมุสลิม เช่น แขกจาม แขกชวา แขกมลายู และแขกเจ้าเซ็น เป็นต้น (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, ๒๕๕๐ : 1)

^๒ ฎีกี กะฎี หรือกะดี เป็นคำที่ใช้เรียกมัสยิดของมุสลิมบางกลุ่มในสยาม มาจากคำว่าฎีกีในภาษาไทย ดูรายละเอียดใน กุสุมา รัชมนี, ๑๐๐ ปี ราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ : สมาคมราชการุญ, ๒๕๕๐ (๑๘-๒๒)

^๓ ชาวมลายูเรียกมัสยิดขนาดเล็กที่สร้างตามลักษณะพื้นถิ่นว่า สุเหร่า บางแห่งใช้เรียกมัสยิดที่ใช้ละหมาดประจำวันโดยไม่ละหมาดญุมอะฮ์ในวันศุกร์ว่าสุเหร่าเช่นกัน สำหรับในกรุงเทพฯ นั้นมีทั้งที่เรียกสุเหร่าตามภาษามลายู และเรียกมัสยิดตามภาษาอาหรับโดยไม่ได้แบ่งตามลักษณะการใช้งาน

^๔ ศาสนสถานของมุสลิมชื่อะฮ์ ซึ่งอาจรวมมัสยิดเข้าไว้ด้วย

^๕ มัสยิดขนาดเล็กที่สร้างขึ้นในลักษณะที่ไม่ถาวรนัก ภาษามลายูพูดกันว่า เรียกว่า บาแล ในขณะที่ภาษามลายูกกลาง เรียกว่า บาลา ซึ่งนำมาจากคำภาษาอาหรับว่า บะลาชะฮ์

^๖ มัสยิดอัลฮะรออม นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจของมุสลิมทั่วโลก

^๗ หออะซานเป็นสถานที่สำหรับผู้ประกาศเวลาละหมาด (มอซซฮิน) ขึ้นไปประกาศ (อะซาน) เพื่อเรียกให้ผู้คนมาทำละหมาดร่วมกันที่มัสยิดเมื่อถึงเวลาละหมาดวันละ ๕ ครั้งทุกวัน

^๘ การวางผัง การสร้างรูปทรงและที่ว่าง การจัดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม การใช้ตราสัญลักษณ์ การใช้วัสดุและสี จนถึงการใช้วดลายประดับอาคาร

^๙ ปรัชญาคำสอนของศาสนาอิสลามมีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น คัมภีร์อัลกุรอาน (คัมภีร์ที่รวบรวมวจนะของอัลลอฮ์ (ช.บ.)) และบันทึกอัลฮะดีษ (บันทึกคำพูด การประพฤติ ปฏิบัติ จริยวัตร ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของ

ศาสตราจารย์หมัด (ซ.ล.) และสาวกของท่าน) กฎหมายอิสลาม แนวคิดทาง
เทววิทยา แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ การแสดงออกทางด้านศิลปะ
แนวคิดทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งแนวคิดทั้งหมด
นั้นมีที่มาจากการยอมรับอำนาจสูงสุดของพระเจ้าและเชื่อมโยงเข้ากับบริบท
ในลักษณะต่างๆ

๑๐ ได้แก่ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในด้านต่างๆ และการรับอิทธิพล
จากดินแดนดังกล่าว รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับนานาชาติ

๑๑ ได้แก่ ความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น สภาพเศรษฐกิจ สังคม การ
เมือง การปกครอง ปัจจัยทางกายภาพ รวมถึงนโยบายการปกครอง

๒

ความเป็นมาของ ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ

ความเป็นมามุสลิมสู่สยาม

มุสลิม หมายถึงผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม คำว่า “อิสลาม” เป็นภาษาอาหรับ แปลว่า การยอมจำนน การปฏิบัติตาม และการนอบน้อม ศาสนาอิสลามสอนให้นับถือพระองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.)^๑ เป็นพระเจ้าองค์เดียวและมีศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.)^๒ เป็นศาสดาท่านสุดท้าย โดยมีศูนย์กลางของการเผยแผ่ศาสนาอยู่ที่นครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์^๓ หลักการของศาสนาสอนให้คนทำความดีบนพื้นฐานของการศรัทธา และเชื่อฟังพระเจ้าซึ่งเป็นผู้ทรงสร้างและดูแลสรรพสิ่งในจักรวาล มุสลิมทำความดีเพื่อหวังความโปรดปรานจากพระเจ้าโดยยึดถือหลักการจากคัมภีร์ “อัลกุรอาน”^๔ และบันทึก “อัลหะดีษ”^๕ เป็นแนวทางในการดำรงชีวิต และถือว่าการปฏิบัติภารกิจทางโลกมีความสำคัญควบคู่ไปกับการกิจทางด้านศาสนา รูปแบบการดำเนินชีวิตที่มีรากฐานมาจากหลักการดังกล่าวได้ผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมและปัจจัยพื้นถิ่น ทำให้สังคมมุสลิมในแต่ละท้องถิ่นทั่วโลกมีลักษณะเฉพาะที่ยังคงสื่อถึงหลักการและวิถีชีวิตของอิสลาม วัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการดำรงชีวิตเช่นในกรุงเทพฯ ได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของมุสลิมเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานกันอย่างกลมกลืนกับวัฒนธรรมที่แตกต่าง จนเกิดเป็นสิ่งใหม่ที่สะท้อนออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมของแต่ละชุมชน

ท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ได้เริ่มเผยแผ่ศาสนาโดยมีนครมักกะฮ์เป็นศูนย์กลาง ต่อมาท่านและผู้ศรัทธาได้อพยพไปยังนครมะดีนะฮ์ใน พ.ศ. ๑๑๖๕ (ค.ศ. ๖๒๒) และได้สร้างชุมชนมุสลิมที่ปฏิบัติตามหลักคำสอนศาสนาอิสลามในชีวิตประจำวันอย่างเข้มแข็ง และสร้างมัสยิดอัลอะละอะฮ์ขึ้นเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติศาสนกิจและกิจกรรมของชุมชน

หลังจากสมัยของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) และคอลีฟะฮ์ (ผู้นำต่อจากท่านศาสดา) ทั้ง ๔ ท่าน ศาสนาอิสลามได้แผ่ขยายสู่แหล่งอารยธรรมต่างๆ ได้แก่ โรมัน กรีก อียิปต์ ซีเรีย บาบิโลเนีย อัลซีเรีย

รวมทั้งเปอร์เซียและไบแซนไทน์ ที่นับถือศาสนาที่หลากหลาย ได้แก่ คริสต์ ยิว โซโรแอสเตอร์ และลัทธิบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ เมื่อชาวพื้นเมืองเปลี่ยนมารับนับถือศาสนาอิสลามก็ได้นำแนวทางที่คุ้นเคยไปสร้างสรรค์งานศิลปะและสถาปัตยกรรม และได้กลายเป็นรากฐานในการพัฒนาศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในที่ต่างๆ ทั่วโลก

ศาสนาอิสลามได้เข้ามาสู่คาบสมุทรมาลายูในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านทางเส้นทางการเดินเรือ (ภาพที่ ๑) สู่บริเวณที่เป็นอินโดนีเซีย มาเลเซีย และบรูไนปัจจุบัน ขึ้นมาจนถึงบริเวณที่เป็นจังหวัดนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน คาบสมุทรมาลายูเป็นศูนย์กลาง

ภาพที่ ๑ เรือของชาวอาหรับในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๔
ที่มา : Arab Seafaring in the Indian Ocean อ้างถึงใน ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช,
๒๕๔๙ : ๑๓

อารยธรรมอิสลามที่สำคัญและเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในระดับภูมิภาค

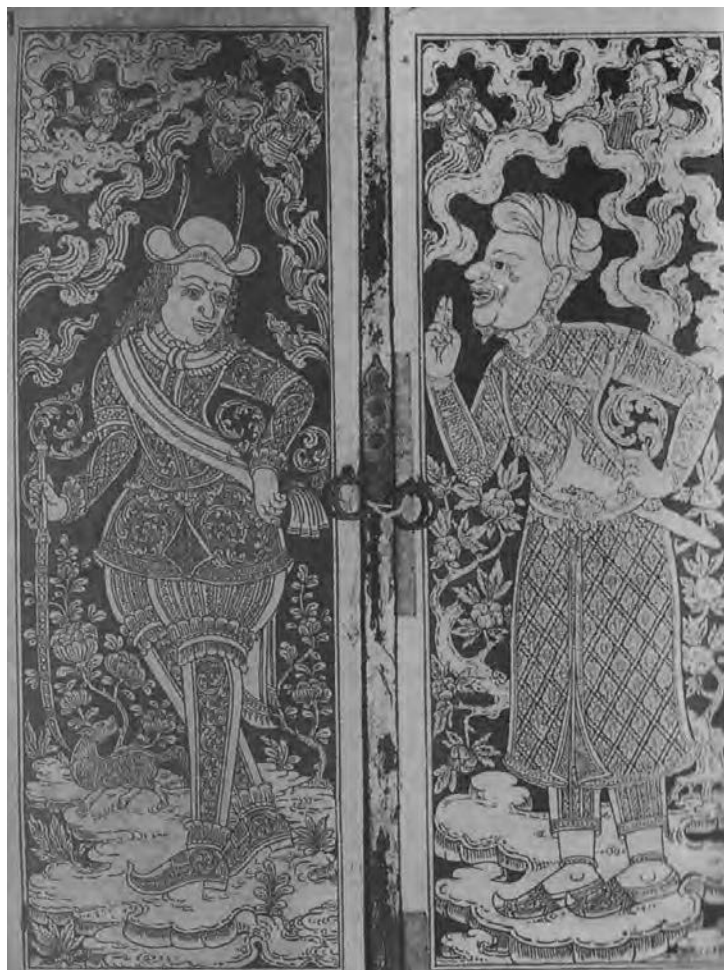
ในสมัยสุโขทัย ราชอาณาจักรได้แผ่อำณาเขตไปจนถึงมลายู ซึ่งประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม และสุโขทัยยังได้ติดต่อกับประเทศมุสลิมหลายประเทศ ดังหลักฐานที่สำคัญคือการค้นพบถ้วยชามสังคโลกของสุโขทัยในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เช่น อินโดนีเซีย อิหร่าน และประเทศในทวีปแอฟริกา และการใช้คำว่า “ปสาน” ซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากคำในภาษาเปอร์เซียว่า “บซาร” (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๐๓ : ๑๐๐-๑๐๑) อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏงานศิลปะหรือสถาปัตยกรรมในประเทศสยามที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอิสลามจนกระทั่งในสมัยอยุธยาซึ่งมีการติดต่อค้าขายกับเปอร์เซียอย่างต่อเนื่อง กรุงศรีอยุธยาได้เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับเปอร์เซียในสมัยราชวงศ์ “ซอฟวีเยฮ์” (พ.ศ. ๒๐๔๔-๒๒๗๙) อันทรงอิทธิพลและเป็นศูนย์กลางทางการค้าในระดับนานาชาติ มีชาวเปอร์เซียเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้าและรับราชการ โดยเฉพาะในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงให้การสนับสนุนชาวเปอร์เซียในการปฏิบัติราชการอย่างต่อเนื่อง ประเทศเพื่อนบ้านที่มีประชากรมุสลิมจำนวนมาก เช่น อินเดีย ก็เริ่มมีบทบาทในการติดต่อกับสยามมากขึ้น เริ่มปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องราวของมุสลิมในลักษณะต่างๆ มากขึ้น เช่น บันทึกของชาวต่างชาติ งานหัตถกรรม และงานจิตรกรรม (ภาพที่ ๒-๓) มุสลิมหลายคนเดินทางมาจากประเทศต่างๆ ได้เป็นขุนนางผู้มีส่วนสำคัญในการบริหารประเทศในเวลาต่อมา เช่น เจ้าพระยาธรรมาธิราชเศรษฐี (เจกอะหมัด) ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง แห่งกรุงศรีอยุธยา และเจ้าพระยาจักรีศรีอองครักษ์ (หุมด) ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แห่งกรุงธนบุรี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางที่ดึงดูดมุสลิมจากหลายเชื้อชาติให้เดินทางเข้ามามีส่วนในการพัฒนาประเทศในลักษณะต่างๆ เช่น ชุมชนนักรบเชื้อสายจามที่มีมัสยิดบ้านคิ้ว ชุมชนขุนนางเชื้อสายเปอร์เซียที่มีมัสยิดกุฎีหลวง ชุมชนนักวิชาการและนัก

ภาพที่ ๒ ภาพของ “แขก” ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง วัดเกาะแก้วสุทธาราม
จังหวัดเพชรบุรี

ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๒๙ : ๓๗

ภาพที่ ๓ ภาพกษัตริย์ฝรั่งเศสและเปอร์เซียในภาพลายรดน้ำบนฝาตู้พระไตร
ปิฎกสมัยอยุธยาตอนปลาย
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๔๓ : ๖๘

ธุรกิจเชื้อสายอาหรับที่มีสยิดบางกอกน้อย ชุมชนช่างฝีมือเชื้อสายมลายูที่มีสยิดจักรพงษ์และมัสยิดตึกดิน ชุมชนนักธุรกิจชาวอินเดียที่มีสยิดตึกแดงและมัสยิดตึกขาว และชุมชนเกษตรกรเชื้อสายมลายูที่มีสยิดทรายกองดิน เป็นต้น

มุสลิมกลุ่มต่างๆ ได้ปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับเอกลักษณ์ทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ โดยยังคงคุณลักษณะสำคัญตามหลักคำสอนศาสนาไว้ได้อย่างลงตัว ชุมชนมุสลิมต่างๆ ในกรุงเทพฯ เติบโตเป็นสังคมที่มีความมั่นคงและมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศมาโดยตลอด

มุสลิมในกรุงเทพฯ

ในสมัยอยุธยา สังคมกรุงเทพฯ หรือบางกอกมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมจากกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติต่างศาสนาที่อยู่ร่วมกันตามที่ปรากฏในกฎหมายเตียรบาลว่า “แขกขอมลาวพม่าเมงมอญมสุมแสงจีนจามชาว...” ต่อมาในสมัยธนบุรี ชาวอยุธยาได้อพยพมาจากที่ต่างๆ หายหายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ ซึ่งรวมถึงมุสลิมซิดะฮ์เชื้อสายเปอร์เซียที่อพยพมาจากพระนครศรีอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีชาวต่างชาติเข้ามาเพิ่มเติม ซึ่งรวมถึงมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เช่น ยิปเซียด่าน สะระกะฉวน อาหรับ หมูมไต้ระกี้ แขกปะถ่าน แขกจุเหลี้ย มลายู จาม หุ้ยหุย ตามหลักฐานที่ปรากฏในจารึกและจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญ เช่น โคลงภาพคนต่างภาษา ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้แต่งขึ้นและวาดภาพประกอบไว้ในศาลารายรอบกำแพงวัดพระเชตุพนฯ นอกจากนี้ยังมีหนังสือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ หรือนางนพมาศ (วรรณคดีในรัชกาลที่ ๓) ที่กล่าวถึงชาติภาษาต่างๆ ในกรุงเทพฯ โดยถือเอาภาษาพูดเป็นเกณฑ์

สภาพสังคมดังกล่าวสะท้อนถึงลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาแรกได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม เมื่อวัฒนธรรมกระแสหลักของสยามเข้มแข็งขึ้น กลุ่มวัฒนธรรมย่อยบางกลุ่มได้ถูกกลืน

ไปกับวัฒนธรรมกระแสหลัก ในขณะที่หลายกลุ่มได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขต่างๆ โดยยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ ซึ่งรวมถึงชาวมุสลิมกลุ่มต่างๆ ดังที่กล่าวมาด้วย

มุสลิมในกรุงเทพฯ เป็นมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน ได้แก่ ชาวเปอร์เซีย อาหรับ อินเดีย จาม มลายู และชาว เนื่องจากหลักการของศาสนาได้ครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตประจำวันด้วย มุสลิมทุกคนจึงต้องมีความรู้ทางด้านศาสนาควบคู่ไปกับความรู้ทางด้านวิชาชีพ ศาสนาอิสลามไม่มีนักบวช แต่มีอิหม่ามเป็นหัวหน้าหรือผู้นำที่คอยดูแลและให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านในชีวิตประจำวัน ตลอดจนเป็นผู้ดำเนินการปฏิบัติศาสนกิจในรูปแบบต่างๆ เมื่อใช้ชีวิตร่วมกับชาวกรุงเทพฯ เป็นระยะเวลาอันยาวนานและมุสลิมทุกอาชีพก็มีความสามารถในการเผยแพร่ศาสนา ทำให้การเผยแพร่ศาสนาสู่ชาวพื้นเมืองเป็นไปอย่างกว้างขวาง มีผู้สนใจเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดประการหนึ่งคือการที่ความรู้ของผู้เผยแพร่มีหลายระดับทำให้เกิดข้อแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อย ทั้งยังมีการผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับหลักการของศาสนาอิสลาม และอาจมีความคลาดเคลื่อนในกระบวนการถ่ายทอด ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากการที่ในขณะนั้นมีผู้ที่เข้าใจภาษาอาหรับซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในคัมภีร์อัลกุรอานอยู่ไม่มากนักในสยาม จึงไม่มีบทบัญญัติทางศาสนาที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่อ้างอิงได้มากนัก ประกอบกับการถ่ายทอดความรู้ในระดับชาวบ้านนั้นเกิดจากการสอนในลักษณะปากต่อปากซึ่งมีโอกาสคลาดเคลื่อนได้ แต่อย่างไรก็ตามการเผยแพร่ในลักษณะนั้นได้คงเนื้อหาในส่วนที่เป็นหลักคำสอนไว้เพราะ “มุสลิมไม่ว่าจะมีทัศนคติอย่างไรก็ยอมรับว่าอัลลอฮ์เป็นพระเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียวเหมือนกัน ยอมรับคัมภีร์อัลกุรอานฉบับเดียวกัน ยอมรับศาสนamuฮัมมัด และศาสนาดวงคืออื่นๆ ที่อัลลอฮ์ (ช.บ.) ได้ทรงแต่งตั้งมาก่อนศาสนามุฮัมมัดทุกท่านเหมือนกันหมด ยอมรับนครมักกะฮ์เป็นศูนย์กลาง เช่นเดียวกัน” (ประยูรศักดิ์ ชลาชนนเดชะ, ๒๕๓๙ : ๒๓๗) ส่วนทัศนคติอื่นๆ ย่อมมีการ

พัฒนาไปตามข้อปลีกย่อยที่สอดคล้องกับปัจจัยพื้นถิ่นและยุคสมัยตราบนานเท่าที่ไม่ขัดกับหลักของศาสนา ในระยะเริ่มแรกมักจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมและปัจจัยพื้นถิ่นอย่างมาก แต่เมื่อมีการศึกษาศาสนาอย่างถ่องแท้มากขึ้น การปฏิบัติตนก็จะอยู่ในแนวทางของอิสลาม สิ่งใดที่มีมาแต่เดิมแต่ขัดต่อหลักการอิสลามก็จะค่อยๆ ถูกเปลี่ยนแปลงไป

คนกรุงเทพฯ มักเรียกมุสลิมรวมกันว่า “แขก” ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้น “แขก” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายอันหมายถึงชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางดินแดนด้านตะวันตกของประเทศไทย แขกจึงหมายรวมไปถึงกลุ่มคนที่นับถือศาสนาต่างๆ คือ แขกพราหมณ์ แขกซิกข์ และแขกที่นับถือศาสนาอิสลามหรือมุสลิม เช่น แขกอาหรับ แขกเปอร์เซีย แขกจาม แขกชวา และแขกมลายู เป็นต้น บางทีก็เรียกเจาะจงถึงมุสลิมตามนิกาย เช่น แขกเจ้าเซ็น^๖ แขกซุนนี^๗ สังคมกรุงเทพฯ แยกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะการรับเอาภูมิปัญญาจากแขกมุสลิมในด้านต่างๆ มาโดยตลอดทั้งทางด้านภาษา ศาสนา ความเชื่อ ศิลปกรรม รวมถึงความรู้ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยที่อาณาจักรอิสลามเจริญรุ่งเรือง ได้มีการติดต่อค้าขายกับประเทศมุสลิมต่างๆ อาทิ อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ อย่างกว้างขวาง

มุสลิมกลุ่มที่มีบทบาทเด่นชัดในระยะแรกได้แก่ ชุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในราชสำนักสยาม ซึ่งในขณะนั้นผู้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในสังกัดกรมท่าชาวผู้ดูแลการค้าของราชสำนักกับประเทศทางฝั่งตะวันตกของสยาม และดูแลชาวต่างชาติจากประเทศดังกล่าวที่อาศัยอยู่ในสยามซึ่งรวมถึงมุสลิมด้วย กลุ่มชุนนางเชื้อสายเปอร์เซียจึงมีโอกาสนับถือนับถือศาสนาอิสลามมากกว่ามุสลิมเชื้อชาติอื่นๆ ในสยาม

บทบาทของมุสลิมกลุ่มนี้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา อันเนื่องมาจากการนำวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาพัฒนาประเทศ ประกอบกับการใช้ความรู้ความสามารถให้เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะการมีส่วน

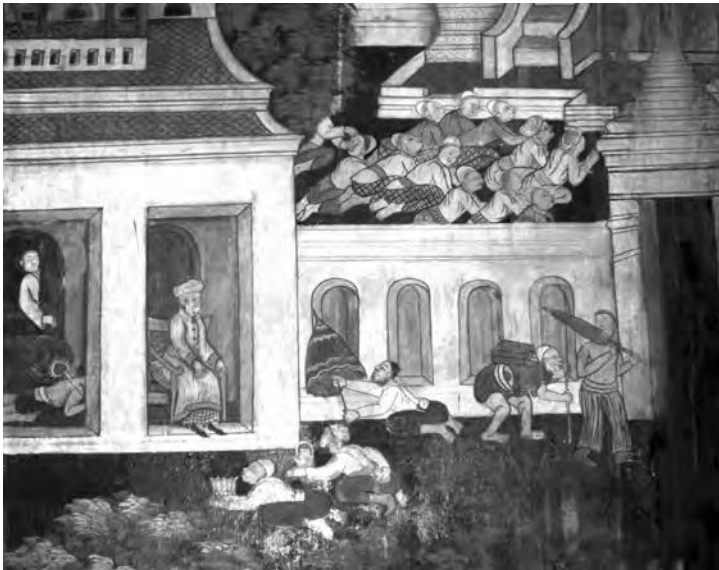

ร่วมช่วยเหลือราชการในเหตุการณ์บ้านเมืองสำคัญต่างๆ นอกจากนั้นมุสลิมกลุ่มนี้ยังเป็นผู้สานสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามรวมถึงอาณาจักรอิสลามที่สำคัญในอดีต อันได้แก่ ซอฟาวียะฮ์^๙ และโมกุล^{๑๐} แม้กระทั่งต่อมาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์มุสลิมกลุ่มนี้ก็ยังคงมีบทบาทที่สำคัญในราชสำนักอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งลดบทบาทลงเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้าและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕

การปรับโครงสร้างทางด้านการบริหารและด้านสังคมทำให้ชุมชนต่างๆ มีอิสระในการร่วมกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น มุสลิมแต่ละชุมชนเริ่มเรียนรู้ภาษากลางซึ่งเอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนมากขึ้น มีการรวมตัวกันในลักษณะของเครือข่ายโดยมีกลุ่มพ่อค้าที่เดินทางติดต่อค้าขายเป็นตัวเชื่อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งเข้ามาในฐานะของคนในบังคับของประเทศอังกฤษซึ่งได้รับสิทธิพิเศษในการประกอบธุรกิจต่างๆ พ่อค้ามุสลิมเชื้อสายต่างๆ ก็เริ่มมีบทบาททางสังคมมากขึ้น และชุมชนมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เริ่มมีความมั่นคงและอยู่ร่วมกับสังคมที่มีวัฒนธรรมหลากหลายได้เป็นอย่างดี (อินทราชาฮีร์, ๒๕๕๖)

ในระยะแรก มุสลิมชนชาติต่างๆ แยกกันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามทำเลต่างๆ ที่เอื้อต่ออาชีพของตน ซึ่งส่วนใหญ่ถูกกำหนดที่ตั้งโดยฝ่ายปกครองด้วยเหตุผลทางด้านการบริหารและการจัดการ ประกอบกับภาษาที่แตกต่างกันเป็นอุปสรรคสำคัญในการติดต่อสื่อสาร จึงทำให้บทบาทของมุสลิมในระยะแรกมีลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่ม เช่น นักรบชาวจาม ชุนนางเปอร์เซีย และเกษตรกรชาวมลายู เป็นต้น เมื่อเวลาผ่านไป มุสลิมแต่ละกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศผ่านทางบทบาทที่สำคัญในด้านต่างๆ อันได้แก่ การบริหารประเทศ การป้องกันประเทศ การทูต เศรษฐกิจและการต่างประเทศ รวมถึงด้านสังคมและวัฒนธรรม จากการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามหลักคำสอนของศาสนา และการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชนชาติอื่นในสังคมโดยเฉพาะบุคคลสำคัญและฝ่ายปกครอง ตลอดจนการติดต่อ

กับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามอย่างต่อเนื่อง ทำให้มุสลิมในกรุงเทพฯ และปริมณฑลมีบทบาทในสังคมและมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ที่สำคัญ ทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง การทหาร และการพาณิชย์ โดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ การปรับตัวของมุสลิมในกรุงเทพฯ เป็นไปในลักษณะของการผสมผสานวัฒนธรรมภายในขอบเขตของศาสนา มาสู่สังคมมุสลิมที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้แนวคิด *อิควาฮ์ (Iqwah)* ซึ่งหมายถึงการเป็นพี่น้องกันหรือภราดรภาพของมุสลิม (ภาพที่ ๔-๕)

ภาพที่ ๔ ภาพขุนนางแขกในจิตรกรรมฝาผนัง วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ
 เอื้อเฟื้อภาพโดย : วรุณ เรืองสินธุ์

ภาพที่ ๕ ภาพแขกแพอยู่ร่วมกับชาวบ้านเชื้อชาติต่างๆ ในจิตรกรรมฝาผนัง
วิหารน้อย วัดกัลยาณมิตรฯ ธนบุรี กรุงเทพฯ
เอื้อเฟื้อภาพโดย : ชนกชนม์ เหมสันต์

ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อมัสยิดซึ่งเป็น
ศาสนสถานสำคัญของชุมชนมุสลิม ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมที่มีผลต่อ
ลักษณะทางกายภาพของชุมชน และทำเลที่ตั้ง ได้แก่ เชื้อชาติ ภาษา
และความเชื่อในศาสนาอิสลาม ทำให้ชุมชนมุสลิมสามารถรักษาอัต
ลักษณ์ท่ามกลางวัฒนธรรมที่แตกต่าง โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางของ
ชุมชนภายใต้การดูแลของอิหม่าม

เชิงอรรถ

^๑ อักษรย่อสำหรับคำสดุดีที่ใช้กล่าวหรือเขียนหลังการกล่าวพระนามของอัลลอฮ์ (ช.บ.) มีความหมายว่า “มหาบริสุทธิ์และความสูงส่งยิ่งแด่พระองค์” ย่อมาจาก “ซุบฮานะฮฺวะตะอะลา”

^๒ อักษรย่อสำหรับคำสดุดีที่ใช้กล่าวหรือเขียนหลังการกล่าวนามของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) มีความหมายว่า “ขอความโปรดปรานแห่งอัลลอฮ์และความสันติจงมีแด่ท่าน” ย่อมาจาก “ซอลลอลลอฮุอะลัยฮิอะซัลลัม”

^๓ ปัจจุบันอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบีย

^๔ คัมภีร์ที่รวบรวมวจนะของอัลลอฮ์ (ช.บ.) ที่ประทานแก่มนุษยชาติ โดยผ่านทางศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.)

^๕ บันทึกคำพูด การประพฤติ ปฏิบัติ จริยวัตร ตลอดจนวินัยการดำเนินชีวิตของศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) และสาวกของท่าน

^๖ มุสลิมซ็อยยิดในสยาม

^๗ มุสลิมซุนนีในสยาม

^๘ ในประเทศอิหร่านปัจจุบัน

^๙ ในประเทศอินเดียปัจจุบัน

๓

มัสยิด : มุยมอง

ด้านสถาปัตยกรรมอิสลาม

ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในมุมมองของอิสลาม

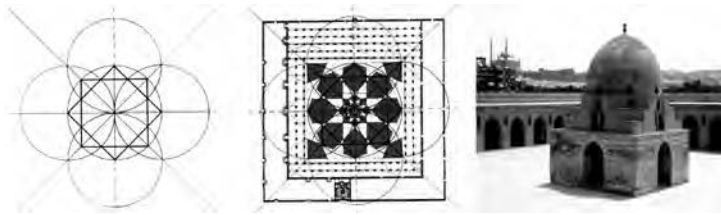
ในมโนทัศน์ของมุสลิม พื้นฐานทางความคิดในเรื่องต่างๆ นั้น มีที่มาจากหลักคำสอนในคัมภีร์อัลกุรอาน^๑ และบันทึกอัลฮะดีษ^๒ แม้ในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษไม่มีการกล่าวถึงงานศิลปะ และสถาปัตยกรรมโดยตรง แต่จะกล่าวถึงความสวยงามโดยจะ ยกย่องความงามสูงสุดว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของพระเจ้า คัมภีร์อัลกุรอานกล่าวถึงแนวคิดทางด้านความงามที่เชื่อมโยงกับ อำนาจของพระเจ้าและการใช้แนวคิดดังกล่าวส่งเสริมให้ทำความดี ส่วนในบันทึกอัลฮะดีษนั้นกล่าวถึงแนวทางการใช้ศิลปะให้สอดคล้อง กับวิถีชีวิตตามแบบของศาสนาอิสลาม โดยเชื่อมโยงความงามเข้ากับ คุณค่า คุณประโยชน์ ระเบียบแบบแผน และเหตุผลของการสร้าง เพื่อให้มนุษย์ใช้สติปัญญาพิจารณาและเกิดความศรัทธาพร้อมทั้ง สำนึกในความเมตตาอันยิ่งใหญ่ของพระองค์^๓ เช่น การอ้างอิงถึง หลักฐานต่างๆ แห่งอนุภาพและเอกภาพของอัลลอฮ์ผ่านทาง สรรพสิ่งในจักรวาลอันงดงามเพื่อเตือนให้ตระหนักว่าจักรวาลนี้มีได้ ถูกสร้างมาโดยไร้ประโยชน์ ศิลปะยังใช้เป็นสื่อในการสร้างภาพลักษณ์ ประกอบการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมในคัมภีร์อัลกุรอาน เช่น “อัลลอฮ์ทรงเป็นดวงประทีปแห่งชั้นฟ้าทั้งหลายและแผ่นดิน อุปมา ดวงประทีปของพระองค์เสมือนดังช่องตามผนังที่มีตะเกียง ตะเกียง นั้นอยู่ในโคมแก้ว โคมแก้วเป็นเสมือนดวงดาวที่ประกายแสง... อัลลอฮ์ทรงนำทางด้วยดวงประทีปของพระองค์แก่ผู้ที่พระองค์ทรง ประสงค์ และอัลลอฮ์ทรงยกอุทาหรณ์ทั้งหลายนี้เพื่อมนุษย์ชาติและ อัลลอฮ์เป็นผู้ทรงรอบรู้ทุกสิ่ง” (อัลกุรอาน, ๒๔ : ๓๕)

ด้วยแนวคิดที่ว่าสิ่งที่สวยงามที่สุดคือสิ่งที่พระเจ้าสร้าง ทำให้ศิลปินมุสลิมบางกลุ่มหาแรงบันดาลใจจากธรรมชาติและเชื่อมโยงงานของตนเข้ากับธรรมชาติ ทั้งที่ปรากฏในโลก (ดุนยา) นี้และ ในโลกหน้า (อาคิเราะห์) ที่สวยงามกว่าและเป็นนิรันดร์ คำสอนใน คัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษจึงมีความหมายในการย้ำเตือน

ว่าสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในโลกนี้มีระยะเวลาจำกัด การเปรียบเทียบนี้ มีนัยเป็นการเตือนว่าไม่ควรหลงใหลในสิ่งสวยงามในโลกนี้จนเลย การทำความดี และให้ระวังอันตรายจากสิ่งล่อใจที่ดูสวยงามแต่จะเป็นอุปสรรคต่อการทำความดี การกล่าวถึงภาพลักษณ์ที่น่าตื่นตาตื่นใจและความนิรันดร์ของสวรรค์นั้นก็เพื่อชักจูงให้คนทำความดี และหวังผลตอบแทนในสวรรค์มากกว่าหลงใหลในภาพฝันที่งดงามเพียงอย่างเดียว แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างสรรค์ความงามมีพื้นฐานอยู่บนวัตถุประสงค์ที่ดีและมีประโยชน์และอยู่บนพื้นฐานของสิ่งที่ศาสนาอนุมัติ (ฮาลาล) ดังนั้น เรื่องต่างๆ ที่ศาสนาห้าม (หะรอม) จึงเป็นเรื่องต้องห้ามในงานศิลปะด้วย เมื่อโยงความงาม เข้ากับเรื่องของความดีแล้ว ศิลปินมุสลิมจึงทำงานศิลปะโดยให้ความสำคัญกับวัตถุประสงค์และคุณค่าของงานมากกว่าตัวศิลปินเอง แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความงามจึงมีความยืดหยุ่นตามสภาพเงื่อนไขของบริบทต่างๆ โดยมีขอบเขตที่เปิดกว้างตราบเท่าที่อยู่บนพื้นฐานของความศรัทธาและไม่ขัดต่อหลักการของศาสนา

มีการนำคุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับความงามจากการตีความในคัมภีร์มาใช้อ้างอิงและขยายขอบเขตในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมอย่างต่อเนื่อง เช่น การจินตนาการภาพของสวนสวรรค์จากคำบรรยายในคัมภีร์อัลกุรอาน และถ่ายทอดออกมาในงานสถาปัตยกรรมโดยกำหนดให้มีสระน้ำพุที่สดชื่นและพืชพรรณเขียวชอุ่มไว้ใจกลางมัสยิด หรือการนำแนวคิดที่ว่าซุ้มมิห์รอบ^๕ เปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของประตูสวรรค์มาเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินสร้างผลงานศิลปะที่งดงาม นอกจากนี้ สถาปนิกและศิลปินหลายคนได้นำแนวคิดในเรื่องของความงามที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอานมาพัฒนาควบคู่ไปกับประโยชน์ใช้สอย เช่น การตกแต่งมัสยิดด้วยอักษรประดิษฐ์ช่วยให้ผู้ที่เข้ามาใช้งานได้อ่านข้อความจากคัมภีร์ที่เลือกมาใช้ประดับ หรือการนำวลิตายเรขาคณิตที่สื่อถึงระบบและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาใช้ประดับอาคาร และเป็นตัวกำหนดสัดส่วนของงานสถาปัตยกรรม (ภาพที่ ๖)

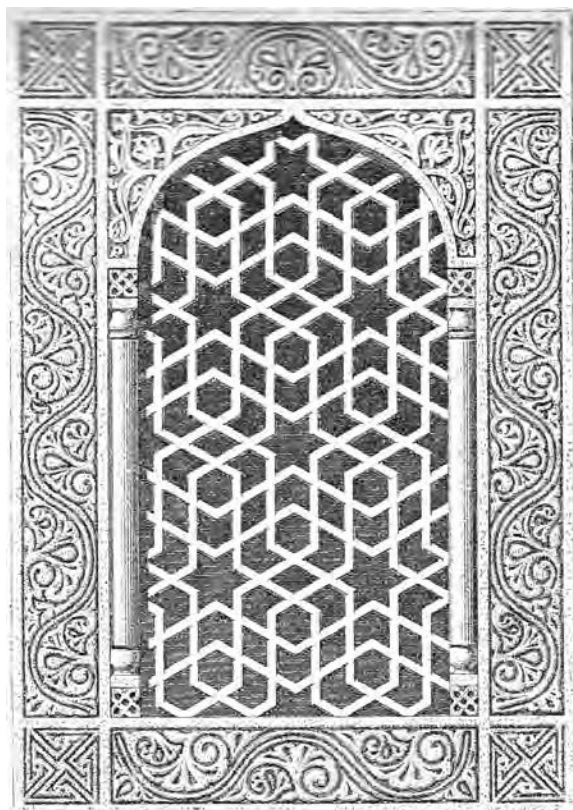
ภาพที่ ๖ การนำสัดส่วนเรขาคณิตมาใช้ประกอบการวางผังอาคารมัสยิดอิบнуตุลูน กรุงไคโร ประเทศอียิปต์

ที่มา : Moustafa, 2008 : 78

ด้วยแนวคิดในเชิง “อภิปรัชญา” ที่เชื่อมโยงสู่อำนาจในการสร้างของพระเจ้าที่ทรงสร้างสิ่งมีชีวิตทั้งมวล ทำให้ศิลปินมุสลิมไม่สร้างภาพของคนและสัตว์ขึ้นในมัสยิด เนื่องจากเป็นเสมือนการสร้างสิ่งมีชีวิตขึ้นเทียบเคียงอำนาจของพระองค์ และเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงการทำรูปเคารพที่มาจากสิ่งมีชีวิตอีกด้วย ขอบเขตและข้อจำกัดต่างๆ เหล่านี้รวมถึงจุดมุ่งหมายในการสร้างงานศิลปะส่งผลให้แนวทางในการพัฒนาสถาปัตยกรรมศิลปะอิสลามมีความชัดเจน (ภาพที่ ๗-๘) โดยสามารถแบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้

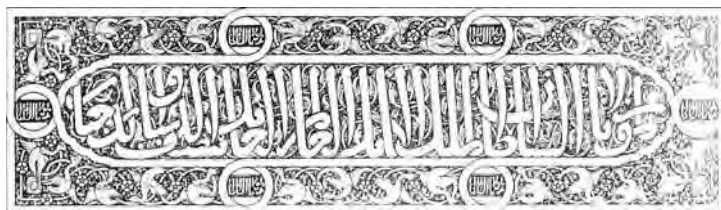
- ลายพรรณพฤกษา (arabesque)
- ลายอักษรประดิษฐ์ (calligraphy)
- ลายเรขาคณิต (geometric form)
- ลายเรขศิลป์ (graphic form)

ที่มาของแนวคิดในการสร้างงานศิลปะอิสลามมีพื้นฐานมาจากมโนทัศน์ในการสร้างสรรค์งานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่เชื่อมโยงเข้ากับความศรัทธาในพระเจ้า โดยนำไปพัฒนาควบคู่กับวิทยาการสาขาต่างๆ เห็นได้จากการสร้างมัสยิดกลางในชุมชนเมืองอย่างวิจิตรบรรจงให้เป็นศูนย์กลางเมืองเพื่อสื่อถึงความเป็นศูนย์กลางศาสนาและอำนาจปกครอง อยู่ร่วมกับองค์ประกอบสำคัญ เช่น วัง ตลาด และมีมัสยิดประจำชุมชนที่สร้างอย่างเรียบง่าย เป็นศูนย์กลางของชุมชนกระจายอยู่รอบนอกตามหลักคำสอนของศาสนา

ภาพที่ ๗ การนำลายพรรณพฤกษาและเรขาคณิตมาใช้ในการประดับตกแต่ง
หน้าต่างอาคาร

ที่มา : Avennes, 1989 : 25

ภาพที่ ๘ การนำอักษรประดิษฐ์และลายเรขศิลป์มาใช้ตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้
ที่มา : Avennes, 1989 : 201

สถาปัตยกรรมอิสลาม

สถาปัตยกรรมอิสลาม หมายถึงสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม ซึ่งมีต้นแบบมาจากแนวคิดในการสร้างมัสยิดในนครมะดีนะฮ์ของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) และพัฒนารูปแบบไปเป็นสถาปัตยกรรมประเภทต่างๆ อันได้แก่ วัง สถานศึกษา ที่พักกองคาราวาน ป้อม ตลาด ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาตั้งแต่สมัยของท่านศาสดาในคริสต์ศตวรรษที่ ๗ จนถึงปัจจุบัน โดยครอบคลุมพื้นที่ที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลามในประเทศต่างๆ ทั่วโลก แม้จะมีแนวคิดหลักในการสร้างมัสยิดที่มาจากพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาเดียวกัน แต่การเปิดรับและแลกเปลี่ยนศิลปวิทยาการกับท้องถิ่นทำให้สถาปัตยกรรมในดินแดนต่างๆ มีลักษณะเฉพาะและเป็นที่น่าสนใจศึกษาทั้งในระดับปัจเจกและระดับกว้างที่ส่งผลต่อการเกิดทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม

ขอบเขตของประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๗ จนถึงปัจจุบัน มีการศึกษาและตีความในแง่มุมที่หลากหลาย โดยเฉพาะในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเป็นเวลาที่อาณานิคมอิสลามตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจจากทวีปยุโรป^๖ นักวิชาการชาวยุโรปได้เริ่มศึกษาและอธิบายศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามโดยเน้นลักษณะทางด้านกายภาพที่เกิดจากความแตกต่างพื้นฐานทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรม^๗ ดังที่กล่าวว่ามีอิทธิพลต่อการทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมอิสลามในยุคแรกเป็นอย่างมาก แต่ยังไม่สามารถครอบคลุมประเด็นที่เป็นนามธรรม เช่น ปัจจัยทางด้านความเชื่อ สังคม และวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดและลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดได้อย่างครบถ้วน (Rasdi, 1999 : 1-6) การศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามในลักษณะของภาพรวมเริ่มขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ ๒๐ มุมมองของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมอิสลามมักได้รับอิทธิพลจากงานวิชา

การในสมัยแรกที่ทำให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพที่เด่นชัดของสถาปัตยกรรมจากอาณาจักรสำคัญในอดีตเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ อาณาจักรออตโตมัน ซอฟาวิเยฮ์ และโมกุล เป็นต้น

พื้นฐานทางความคิดของมุสลิมทั่วโลกมีที่มาจากหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษ ซึ่งมีเนื้อหาที่ครอบคลุมพฤติกรรมของมุสลิมในประเด็นต่างๆ ที่สำคัญในชีวิตประจำวัน ได้แก่ เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคม ประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับมุสลิมนำคำสอนดังกล่าวไปตีความและปรับใช้ในบริบทต่างๆ ภายใต้อิทธิพลจากปัจจัยแวดล้อมที่ต่างกัน เกิดศิลปวัฒนธรรมอิสลามรวมถึงสถาปัตยกรรมอิสลามที่มีลักษณะเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น และพัฒนาไปตามบริบทและเงื่อนไขของแต่ละท้องถิ่นและยุคสมัย เป็นสถาปัตยกรรมที่มีประโยชน์ใช้สอยต่างๆ ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของมุสลิม ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน บ่อน้ำ ที่พัก กองคาราวาน ตลาด สุสาน และมัสยิด โดยมีอิทธิพลสำคัญที่มีต่อสถาปัตยกรรมอิสลามดังนี้

- หลักความเชื่อและหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน
- แนวคิดและแนวทางการปฏิบัติของท่านศาสดาที่ปรากฏในบันทึกอัลฮะดีษ
- ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของดินแดนต่างๆ ที่ศาสนาอิสลามแผ่ไปถึง
- นโยบายและแนวทางการบริหารของฝ่ายปกครองของแต่ละท้องถิ่น
- แนวคิดและแนวปฏิบัติของแต่ละสำนักคิด
- แนวคิดและรูปแบบที่เด่นชัดของศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามจากอาณาจักรต่างๆ ในอดีต

เมื่อศาสนาอิสลามได้แผ่ขยายสู่ดินแดนต่างๆ ที่มีวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะเมื่อศูนย์กลางของอาณาจักรอิสลามได้ย้ายจากนครมะดีนะฮ์ สู่นครดามัสกัส ในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ (พ.ศ. ๑๒๐๔-๑๒๙๓) ผู้ปกครองอาณาจักรได้แสดงอำนาจและ

อิทธิพลทางการปกครองผ่านทางสถาปัตยกรรมในเชิงสัญลักษณ์ ด้วยการโยงมัสยิดและวังเข้าด้วยกัน โดยใช้รูปทรงที่สง่างามของ หลังกาโดมเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงอำนาจของผู้นำทาง “ศาสนจักร” และ “อาณาจักร” ลักษณะรูปทรงเช่นนี้ได้พัฒนาซับซ้อนขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะในสมัยของ ๓ อาณาจักรใหญ่ ได้แก่ ซอฟาวิเยฮ์ โมกุล และออตโตมัน ซึ่งเป็นช่วงที่อาณาจักรอิสลามมีความเข้มแข็งที่สุด ก่อนที่อาณาจักรต่างๆ จะลื่นไถลลง^๙ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๑

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ ดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลาม ได้ตกเป็นอาณานิคมของประเทศในทวีปยุโรปเกือบทั้งสิ้น จนกระทั่ง หาย่อยได้รับเอกราช ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ พร้อมกับเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อาทิ การเกิดประเทศใหม่ การค้นพบ แหล่งน้ำมัน การปฏิรูปการปกครอง การปฏิรูปการศึกษา การฟื้นฟู ศาสนา การสร้างแนวคิดใหม่ และการสร้างเครือข่ายระหว่างประเทศ ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ในการสร้างสถาปัตยกรรม อิสลามในที่ต่างๆ ทั่วโลก โดยไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้อำนาจของอาณาจักรอีกต่อไป แต่เกิดจากการติดต่อแลกเปลี่ยนความคิดกันระหว่าง ประเทศโดยยังคงรักษาอัตลักษณ์ของท้องถิ่นไว้ด้วย

ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ บรรดาประเทศมุสลิมได้ปรับ กระบวนทัศน์และสร้างแนวคิดใหม่ในการเชื่อมโยงความรู้ส่วนต่างๆ เข้าด้วยกันในลักษณะของภาพรวมเพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนา ประเทศในยุคใหม่ ประกอบกับการที่มุมมองต่อประวัติศาสตร์สากล ได้เปลี่ยนไปเป็นประวัติศาสตร์ของสังคม^{๑๐} ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ของศาสนาอิสลามในหลายประเด็น การพัฒนาทางด้านประวัติศาสตร์ อิสลามโดยเฉพาะด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามจึงเริ่ม ก่อตัวขึ้นเป็นพื้นฐานในการพัฒนาสถาปัตยกรรมอิสลามร่วมสมัย^{๑๑} มีทั้งงานที่เน้นไปที่ลักษณะทางกายภาพทางสถาปัตยกรรม และ งานที่ศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามในมุมมองที่เชื่อมโยงกับสังคม

ความเปลี่ยนแปลงในลำดับต่อมาคือ การให้ความสำคัญกับการ สืบทอดแนวคิดท้องถิ่นที่มีหลักคำสอนของศาสนาเป็นศูนย์กลาง

และพัฒนาตามลำดับขั้นมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน มีการให้ความสำคัญกับประเด็นต่างๆ ในการศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามเพิ่มขึ้น เช่น คำสอนทางด้านศาสนา โลกทัศน์ คติความเชื่อ และค่านิยมของมุสลิมที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม การสร้างสถาปัตยกรรมอิสลามในระดับท้องถิ่น ประเภทและขนาดของสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลาย ความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมและชุมชน การเชื่อมโยงแนวคิดทางด้านสถาปัตยกรรมเข้ากับศาสตร์สาขาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การเชื่อมโยงทางด้านลักษณะทางสถาปัตยกรรมอิสลามที่มีต่อกันในแต่ละท้องถิ่น และการเกิดสถาปัตยกรรมอิสลามขึ้นในพื้นที่นอกดินแดนอาหรับ เป็นต้น เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลจากหนังสือแต่ละเล่มจะพบว่า สถาปัตยกรรมอิสลามได้รองรับความคิดและกิจกรรมทางศาสนาในชีวิตประจำวัน โดยโยงศาสตร์ด้านต่างๆ เข้าด้วยกันตามหลักการของศาสนา ดังนั้นแนวคิดเดิมที่กล่าวว่า “สถาปัตยกรรมอิสลามเกิดจากการหยิบยืมวัฒนธรรมดั้งเดิมในอดีตของแต่ละท้องถิ่นมาใช้” จึงไม่สามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นกับสถาปัตยกรรมอิสลามทั่วโลกได้อีกต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมกับวิทยาการสาขาต่างๆ ได้พัฒนาควบคู่กันไปในทิศทางเดียวกันโดยแนวคิดหลักส่วนหนึ่งมาจาก “ความเชื่อตามหลักคำสอนศาสนาอิสลาม” และ “วัฒนธรรมอิสลาม” ที่ผสมผสานกับปัจจัยท้องถิ่น เมื่อศาสนาอิสลามแพร่สู่ส่วนต่างๆ ของโลก มุสลิมได้เชื่อมโยงแนวคิดในคำสอนของศาสนาเข้ากับศิลปวิทยาการสาขาต่างๆ เกิดการพัฒนาแนวคิดและรูปแบบ รวมถึงการประยุกต์แนวคิดต่างๆ มาใช้ในงานสถาปัตยกรรม และได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดในการสร้างสถาปัตยกรรมอิสลามให้สอดคล้องกับโลกทัศน์ที่เปลี่ยนไปในปัจจุบัน

ความสำคัญของมัสยิด

สถาปัตยกรรมอิสลามที่มีความสำคัญต่อสังคมมุสลิมมากที่สุดประเภทหนึ่งนั้นได้แก่ มัสยิด ซึ่งมีบทบาทเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชนและเมืองควบคู่ไปกับการเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของมุสลิมในฐานะที่เป็นบ้านของพระเจ้า

มัสยิด เป็นคำภาษาอาหรับ หมายถึง สถานที่สำหรับแสดงความภักดีต่อพระเจ้า และดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวกับศาสนา และการดำเนินชีวิตประจำวันตามแนวทางของศาสนาอิสลาม มักสร้างให้มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการเกิดสมาธิในการแสดงความภักดีต่อพระเจ้าโดยไม่ต้องผ่านสื่อหรือตัวแทน จึงไม่ปรากฏการใช้สื่อหรือสัญลักษณ์ในมัสยิด โดยเฉพาะการใช้รูปสิ่งมีชีวิต โดยทั่วไป มุสลิมสามารถละหมาด ณ สถานที่ใดก็ได้ที่มีความสะอาดเรียบร้อย แต่ในทางปฏิบัติ ก็มักจะมารวมกันละหมาดที่มัสยิดเนื่องจากมุ่งหวังผลบุญที่จะได้รับซึ่งมีมากกว่าการแยกกระทำตามลำพัง

ในระหว่างการเผยแพร่ศาสนาของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ท่านได้อพยพไปยังนครมะดีนะฮ์ใน พ.ศ. ๑๑๖๕ (ค.ศ. ๖๒๒) ซึ่งถือเป็นการเริ่มต้นฮิจญ์เราะฮ์ศักราช (ฮ.ศ.) ของศาสนาอิสลาม การเผยแพร่ศาสนาของท่านศาสดาได้เปลี่ยนแปลงสภาพสังคมของชาวอาหรับที่เคยมีข้อขัดแย้งไปเป็นสังคมที่สงบสุข เกิดเป็นชุมชนมุสลิมที่ปฏิบัติตามหลักคำสอนศาสนาอิสลามในชีวิตประจำวันอย่างเข้มแข็ง มีความต้องการสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินกิจกรรมทางศาสนาได้อย่างปลอดภัย ท่านได้สร้างมัสยิดอัลละนะบะวีย^{๑๒} ขึ้นเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติศาสนกิจและกิจกรรมของชุมชนมุสลิมในนครมะดีนะฮ์

ดินแดนอาหรับในยุคของท่านศาสดานั้นยังไม่มีอาคารถาวรอื่นใดนอกเหนือไปจากการตั้งถิ่นฐานของชาวทะเลทรายที่สร้างบ้านดินและเต็นท์ที่ทำจากผ้าขนอฐูของชาวเบดูอิน จากบันทึกของนักประวัติศาสตร์มีความเห็นตรงกันว่ามัสยิดท่านศาสดามีลักษณะเหมือนอาคารทั่วไปในดินแดนอาหรับที่สร้างจากวัสดุท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญา

ภาพที่ ๙ ภาพจำลองมัสยิดที่ท่านศาสดาสรางในนครมะดีนะฮ์
ที่มา : Bianca, 2000 : 59

ชาวบ้าน (ภาพที่ ๙) มีโครงสร้างที่เรียบง่าย เสาอาคารทำจากต้นอินทผลัม รับหลังคาที่ทำจากกิ่งอินทผลัม ใบอินทผลัม และโคลน กำแพงทำจาก อิฐดิบและโคลน มีการวางผังให้พื้นที่ใช้สอยส่วนต่างๆ ล้อมรอบลาน กลาง ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนกลางที่รองรับกิจกรรมหลากหลายทั้งทางด้าน ศาสนาและชีวิตประจำวันได้โดยไม่รบกวนกัน ลานกลางนี้ยังใช้เป็น ที่ละหมาดในเทศกาลสำคัญที่มีคนมาใช้มากเป็นพิเศษ ผนังด้าน กิบละฮ์เป็นพื้นที่ที่มีหลังคาคลุมได้ต่อเติมในภายหลังเพื่อปกป้องผู้ ละหมาดให้พ้นจากแสงแดดและอากาศที่ร้อนแรงในทะเลทราย (Hillenbrand, 1994 : 39-40) ในส่วนของบ้านท่านบีมุฮัมมัด (ช.ล.) นั้นได้สร้างอย่างเรียบง่ายเช่นเดียวกับมัสยิด แต่เป็นสัดส่วน มิตชิดกว่า ท่านได้มอบหมายให้บิลาเป็นมุอ์ซซิน^{๑๓} ทำหน้าที่อะซาน เพื่อเรียกร้องให้ผู้คนมาละหมาดร่วมกัน บิลาได้ขึ้นไปอะซานบน หลังคาบ้านที่สูงที่สุดในละแวกนั้น เสียงอะซานที่แผ่ไปทั่วดินแดน มะดีนะฮ์เป็นการปลุกขวัญและสร้างกำลังใจสำหรับมุสลิมทั้งในการ ประกอบศาสนกิจและการดำเนินชีวิต เนื่องจากหลักคำสอนของ ศาสนาอิสลามครอบคลุมเนื้อหาทางโลกและทางศาสนาในลักษณะ ของภาพรวม มัสยิดที่ท่านศาสดาสรางในมะดีนะฮ์เป็นทั้งสถานที่ ปฏิบัติศาสนกิจและที่จัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และเป็นอาคาร สาธารณะขนาดใหญ่ที่มีบทบาททางสังคมและทางศาสนาอย่าง